

Екало С.П.
аспірант,
Уманський державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

**ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ ТА ДЕЯКІ ШЛЯХИ ЙОГО ДОСЯГНЕННЯ У
ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДАХ ОСНОВОПОЛОЖНИКІВ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ЧЕРКАЩИНИ
(ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ)**

У статті у зіставному ключі розглядається розуміння виховного ідеалу та подаються деякі шляхи його досягнення у філософських поглядах основоположників педагогічної думки Черкащини: Григорія Сковороди, Тараса Шевченка та Памфіла Юркевича.

The article gives brief comparative analysis of the educational ideas of Cherkassy Region educational concepts founders Hryhory Skovoroda, Taras Shevchenko and Pamfil Yurkevych. Some ways of reaching the ideal are described.

Черкаська земля завжди приваблювала харизматичних людей, сильних духом і багатих ідеями. Вона створила сприятливі умови для народження і праці видатних педагогів і філософів, тих китів, на яких трималася і продовжує триматися українська філософсько-педагогічна думка – Григорія Сковороди, Тараса Шевченка та Памфіла Юркевича. Хочемо вірити, що це не випадковість, а закономірність, тому що спільність їхніх виховних концепцій вражає попри той факт, що створювалися і розвивалися вони у різний час і за різних умов. Ґрунтовного аналізу зазнала їхня спадщина у працях освітян, філософів, літераторів, істориків, лінгвістів. Звісно, детальне вивчення філософсько-педагогічної спадщини цих видатних діячів української науки виходить далеко за рамки нашого дослідження, тому ми не ставимо собі за мету детальний аналіз їхніх концепцій. Отже, йдеться про виявлення спільних позицій їхньої філософії, які можна згрупувати за ключовими словами: *щастя, серце, природа*.

Григорія Савича Сковороду (1722-1794) з Черкащиною пов'язує його педагогічна діяльність у селі Коврай (нині село Золотоніського району Черкаської області. До утворення Черкаської області у 1954 році село входило до Переяславського повіту (згодом району) Київської губернії (згодом області), де він у 1754-1759 рр. був домашнім учителем сина відомого українського поміщика Степана Томари. Власне, єдиною професійною діяльністю Григорія Савича була саме педагогічна. Він вважав учительську справу надзвичайно важливою: «Благо родить и благо научить» – вклав він в уста свого героя [3, 302]. Його часто називали «українським Сократом». Григорій Савич пішки обходив своє рідне Лівобережжя,

Слобожанщину, інші землі, вступав у гострі філософські суперечки з найрізноманітнішими людьми, де б то не було – чи на ярмарку, чи на дорозі, чи у сільському садку.

Символічним є те, що майже сто років потому 16 лютого 1826 року у с. Ліплявому Золотоніського повіту тоді Полтавської губернії (нині Черкаська область) народився Памфіл Данилович Юркевич, який ставив наріжним каменем своєї філософської теорії співзвучні зі сквородинськими ідеї. Незвичайне і рідкісне ім'я стало «прологом незвичайної і рідкісної долі... Памфіл Юркевич по суті повторив життєвий подвиг святого Памфіла у боротьбі за діло Христове, відстоюючи істину православних, філософських і педагогічних святинь» [2, 5]. З дитинства майбутній учений виховувався в атмосфері обрядово-релігійних традицій рідної домівки, українського козацького села.

Навчався у Переяславському повітовому духовному училищі (1837-1841), Полтавській духовній семінарії та Київській духовній академії (1847-1851). Семінарія, відкрита у 1738 році у Переяславі заходами єпископа Арсенія Берла, перетворилася наприкінці XVIII сторіччя на освітній центр Полтавщини. Тут розпочав свою педагогічну діяльність Г. Сковорода [11, 123].

Після закінчення академії у вересні 1851 р. П.Д. Юркевич був призначений на посаду наставника по класу філософських наук і викладача німецької мови у цьому ж закладі. З 1869 р. й до смерті П.Д. Юркевич виконував обов'язки декана історико-філологічного факультету Московського університету. Проте 35 із 48 відпущених йому долею років П. Юркевич жив і творив в Україні. У зв'язку з цим Д. Чижевський відзначав, що Юркевичеве «українське походження» яскраво відбивалося у характері та мові упродовж всього життя. І філософія, і педагогіка П. Юркевича укорінені в українському національному ґрунті. У своїх філософських поглядах мислитель відтворив українські духовні традиції, кордоцентризм, екзистенційність, антропоцентризм національної світоглядної ментальності [11, 123]. Наважимося припустити, що мала батьківщина, якою стала для Памфіла Юркевича Черкащина, генетично передала властиві лише їй риси йому як особистості та вплинула на філософські засади, у яких відчуваємо толерантність (пригадаємо коректність наукових суперечок); пасіонарність (яка лежить в основі будь-яких дій, які залишають слід в історії); генетичний зв'язок поколінь; глибинність переживань та ліризм (спричинені кордоцентризмом, реакцією якого є самозаглиблення).

Ці ж засади лягли в основу філософсько-педагогічних поглядів ще одного великого сина Черкаської землі – Тараса Григоровича Шевченка, який народився 9 березня 1814 року в с. Моринцях. Безрадісне нужденне дитинство не знищило у талановитому хлопцеві пристрасної любові до рідного краю, оспіваного пізніше в поезіях.

Т.Г. Шевченко не був професійним педагогом. Точніше, не встиг розпочати практичної викладацької роботи, хоча його зарахували на посаду вчителя малювання Київського університету святою Володимира. Однак до роботи вчителя він готувався досить серйозно, глибоко аналізуючи як теорію, так і практику організації методів і змісту навчання. Про це свідчать його поезії, прозові твори, записи у щоденнику, листи до друзів. Т.Г. Шевченко був обізнаний із найновішими педагогічними ідеями свого часу, зокрема Белля і Ланкастера, і давав їм цілком правильну оцінку. Стежив та упровадженням цієї системи у школах тодішньої Росії. Він керувався тим, що увесь зміст педагогічних пошуків має бути спрямований найперше на людину, на її духовне збагачення, розвиток інтелекту і творчих сил [4, 51].

Виховним ідеалом може вважатися лише по-справжньому щаслива людина, яка знаходиться в мирі із собою і суспільством. Тому передусім філософів цікавило те, як людина може стати по-справжньому щасливою. Добрий кінець будь-якої справи, за яку береться людина, – це і є, на думку Г.С. Сковороди, щастя. Він був далекий від того, щоб зухвало вважати себе людиною, що досконало пізнала єдино вірний шлях до щастя. Але, незважаючи на все це, Г.С. Сковорода наважився висловити й свої думки з цієї надзвичайно важливої і непростої проблеми. Щастя людини, на його думку, у ній самій: пізнавши себе, вона пізнає усе, а не пізнавши себе – ходитиме у темряві і боїтиметься там, де страху й не мало б бути. На думку Сковороди, ключем у цьому було пізнання «самого себе»; крім того, людина мала робити у житті саме те, чому вона природно відповідала. Отже, треба за всяку ціну забезпечувати особисту незалежність і уникати непотрібного багатства і слави. Як пише Г. Сковорода у своїй «Похвалі бідності», «О блаженна й свята – уділ мій бідності, Справжня мати серцям, рідна і лагідна! Всім, хто в морі зазнав горя і пагуби, Супокійная гаване!» [3, 79]. Щастя, на думку Сковороди, полягає навіть не в тому, яким є життя, а в тому, як людина його сприймає: «Жизнь наша, будто тавленняя игра, наполненная удач и неудач, но здоровое сердце все сие переварит во благо» [3, 383].

Саме у пізнанні себе, у здруженні із собою він вбачав справжнє щастя і досконалу мудрість. «Сіе-то есть быть щастливым – [узнати], найтить самага себе» [3, 173].

У своєму уявленні щастя П. Юркевич апелює до небайдужості і любові. Релігійність філософа викреслюється у баченні щастя як стану миру з ближніми і невіддільність щастя роду від індивідуального щастя [13, 230].

Юркевич вважає, що рід, племено є, так би мовити, «спершу», ніж індивід. Історія людського роду починається історією колективу, і людина довго не вміє і не хоче виділяти себе із загалу. Моральність людини є моральність племені, і знаття людини – авторитет старших; почуття людини – радість і жаль – є почуттями не за себе, а за щастя і нещастя племені та роду [5, 153]. Проте це не означає, що ототожнення людини з колективом веде до уніфікації, навпаки, на думку П. Юркевича, «злагода загального з окремим не вимагає нищення особистості й особливостей окремих істот. Усе у світі насолоджується почуттям окремішнього та самотійного життя, й це почуття не є, однак, егоїстичним, ворожим загальному благові світу; саме у ньому, у цьому живому відчутті самотності полягає основа для сприяння загальному благові, полягає прагнення до здійснення загальної мети. Рабське служіння й підкорення було б руйнівне для загальної справи» [13, 45].

На думку П. Юркевича, «живі потреби серця, що любить, що ще не охолотило від досвіду, змушують людину бачити і любити життя навіть там, де досвідчений розум не бачить нічого живого і одушевленого. Людина починає свій моральний розвиток із рухів серця, яке бажало б усюди бачити добро, щастя, солодку гру життя, усюди хотіло б зустрічати істоти, що радуються, гріють одна одну теплотою любові, що є зв'язані між собою приязню та взаємним співчуттям. Тільки у цій формі здійсненого загального щастя вона уявляє собі світ, що є гідний існувати» [5, 152].

Для Тараса Шевченка «людина працююча — найщасливіша людина у світі» [7, 375]. «Щаслива, стократ щаслива людина, яка вміла віддалити від себе все не гідне людини і задовільнятися лише з блага, набутого власною працею» [8, 23]. «Заздрю і завжди заздритиму тобі, щасливий благородний трудівнику» [7, 375-376]. І яка жалюгідна людина, котра не навчена працювати. Вона перетворюється у вмістилище найогидніших людських вад. «Немає мерзенності, ницості, на яку б вона не була здатна» [9, 30].

Ми далекі від того, щоб стверджувати, що філософи відкрили формулу щастя, проте, безсумнівно, простежуємо подібність міркувань. Різними є лише акценти, розставлені у різних концепціях. Для Г.С. Сковороди щастя людини у ній самій: пізнавши себе, вона пізнає усе. Людина пізнає світ через любов. У своєму уявленні щастя П. Юркевич також апелює до небайдужості і любові. Релігійність філософа викреслюється у баченні щастя як стану миру з ближніми і невіддільність щастя роду від індивідуального щастя. Для Шевченка щасливою є та людина, яка може позбутися всього, що не гідне людини і задовільнятися лише з блага, набутого власною працею. Людина може бути щасливою лише коли визнає право живих істот на життя, цікавиться їх долею, яка і викликає у серці людини співчуття, зацікавлення і любов. Людина подвійна за своєю природою – егоїзм не може ніколи обмежити собою усього змісту душевного життя людини. Отже, любов,

невибагливість, праця, гуманність – це складові, названі усіма філософами. Виховний ідеал – це людина, якій притаманна здатність до реалізації цих позицій.

Як же можна наблизитися до ідеалу? Це питання не пройшло повз увагу педагогів, якими пишається Черкащина. Усі вони більшою чи меншою мірою зверталися до співвідношення природженого і набутого в людині, питанню природи і виховання.

У творі «Вдячний Еродій» Г.С. Сковорода стверджує: «Народженого до добра неважко навчити добру – навчити, чи принатурити, чи призвичаїти... Усяка справа має успіх, коли природа сприяє. Не заважай лише природі і, коли хочеш, знищуй перепони, ніби очищаючи їй шлях... Учитель чи лікар не є вчитель та лікар, вони лише служники природи, єдиної справдешньої лікувальниці й навчительки. Буде так: хто захоче чогось навчитися, повинен до того зродитися. Не від людини, а від природи суть усього... Це не виховання й не навчання, а погамування за Допомогою людини, що правує всіх беззаконників. Виховання ж іде від природи...» [3, 305]. Справа ж учителя – не навчати, а лише допомагати, будучи служителем природи, «единственныя и истинная и врачебницы, и учительницы» [3, 305]. Справжнє задоволення можна відчутти лише при реалізації внутрішніх душевних потреб, тому що «природа запалает к делу и укрепляет в труде, деля труд сладким» [3, 206]. Філософ розвиває цю ідею через поняття «сродности», стверджуючи, що «самое изрядное дело, без сродности делаемое, теряет свою честь и цену» [3, 210].

У своїй ключовій праці «Філософія Г.С.Сковороди», оприлюдненій 1934 року, Дмитро Чижевський стверджує: «Завдання виховання «вчити добра», виконати це завдання неважко, можемо гадати, знаючи етичні погляди Сковороди, – треба лише сприяти розвиткові покладених у дитині задатків: «від природи наука дозріває сама від себе», легко навчити сокола літати, орла – дивитися на сонце, оленя – бігати по горах... Дітям треба давати духову їжу, що відповідає їх природі. «Природу» дитини треба пізнати, вичитати з її душі. Сковорода вірить, що таке пізнання можливе, хоч, може, й нелегке... Вчитель повинен допомагати природі, утримувати «порядок серця», «душевну економію»... Сковорода не відкидає навчання наук, але, очевидно, він надає більше ваги розкриттю етичної внутрішньої природи дитини. Важливе одне: Сковорода вважає, що діяльність учителя та виховника має бути більш допомогою природі, ніж активною працею над утворенням у дитині чогось нового... Коли хто хоче чогось навчитися, повинен для цього народитися» [6, 199].

Схожі ідеї знаходимо і у Памфіла Юркевича. Філософ сформулював

надзвичайно важливу для педагогічної науки і практики думку про те, що знання тільки тоді засвоюються людиною, коли вони зігріті її почуттями, переживаннями, «падуть на її серце» [12, 8].

Як коментує ідеї Памфіла Юркевича Дмитро Чижевський, «розуміється, розум грає певну роль в нашій поведінці, але його правила і приписи можуть дістати моральний сенс лише тоді, коли ми вже живемо і діємо згідно зі своїм моральним призначенням. Закон розуму сам по собі не може бути принципом моральної поведінки. Приписам розуму бракує сили, що переводили б їх в дійсність. Приписи розуму не є причини людських вчинків, як є причиною падіння тіл сила тяжіння. Припис розуму тільки відкриває перед нами перспективу якихось вчинків, яких ще немає, але яких ми можемо чекати... Самі приписи розуму повинні відповідати природі людини, не бути їй чужими. Розум править, кермує, панує, але серце породжує. Із глибини духа породжується любов [5, 149].

Т.Г. Шевченко акцентує увагу на тому, як навколишня дійсність узгоджується з гуманною місією розвинути у людині все краще. Не виховання є виною тому, що у суспільстві процвітають людські вади, а насамперед навколишнє середовище, у якому перебуває вихованець. Цю думку Т.Г. Шевченко вперше висловив у своїй повісті «Музикант» і глибоко обґрунтував у повісті «Близнець». Аналіз його педагогічних роздумів показує, що він був добре обізнаний з теорією навчання й виховання. Причому, не тільки знав її наукові основи, а й мав свою точку зору на навчально-виховний процес [4, 52].

У повісті «Музикант» Т.Г. Шевченко звертає увагу читача на природну схожість дітей, проте однаковий генотип не визначає ще характеру людей, їхнього подальшого життєвого шляху. «Що б це означало? – запитує він. – Дитинство... було цілком однакове, а тепер така різниця» [7, 268]. І вже у самій постановці проблеми відчувається відповідь мудрого Кобзаря, що неправильно вважати враження дитинства за основний фактор виховання дітей. Далі ця думка продовжується у повісті «Близнець», де показано значно більшу роль виховної системи навчального закладу і навколишнього середовища.

Т.Г. Шевченко тут наводить прислів'я: «Який з колиски, такий і до могилки» [8, 13]. Але чи справедливе воно? Чи правильно те, що перші враження дитинства такі глибокі й міцні, що вмирають разом з людиною? Щоб відповісти на це запитання, а ще більше, щоб відповіли на нього самі читачі повісті, Т.Г. Шевченко сюжетно побудував її у вигляді психологічного дослідження, який показав би, «яка може бути різниця між двома суб'єктами, цілком однаково організованими» [8, 62].

Обдумуючи результати соціально-педагогічного експерименту щодо виховання близнюків Саваатія і Зосима, Т.Г. Шевченко констатує, що

виховання ні за яких умов не може зашкодити людині (тут мається на увазі виховання як спеціально організований процес на принципах співробітництва й гуманізму) [4, 52]. «Ні, виховання скоріше за все нічого не зробить з людини або тільки споганить її, але перетворити її в грубу тварину ніяке виховання не в змозі» [8, 103].

Отже, Г. Сковорода, П. Юркевич та Т. Шевченко одностайні у ствердженні того, що виховання має відповідати природі людини і лише за дотримання цієї умови воно може бути ефективним. Тут пригадуються слова відомого американського психолога А. Маслоу (Maslow), який відстоював гуманістичні підходи до виховання особистості. Він вважав, що «джерела розвитку і людської повноцінності знаходяться винятково у самому індивіді і не створені чи вигадані суспільством, яке може лише допомагати чи заважати розвитку особистості» [1, 256]. «Суспільство для людини – це те ж навколишнє середовище, що й перша природа для життєдіяльності її організму» [ibid]. Пояснюючи за допомогою аналогії стосунки людини і суспільства, А. Маслоу порівнює суспільство з садівником, здатним допомогти чи завадити рости трояндовому кущеві, але нездатним перетворити його на дуб: «Цивілізація – це сонце, повітря і вода, а не саме зерно» [1, 200].

Отже, простеживши найважливіші положення, викладені Г. Сковородою, П. Юркевичем та Т. Шевченком у їхніх філософсько-педагогічних концепціях, можемо дійти висновку, що акценти покладені на природовідповідність, кордоцентризм, гуманізм, роль праці у вихованні, зв'язок теорії з практикою, диференційованість у виборі методів навчання. Важливим є подальше порівняння підходів до антропологічних виявів їхніх концепцій, а саме ролі серця у фізичному і духовному житті людини. Надалі зробимо спробу простежити, чи лягли вони в основу справи освіти і просвітництва на Черкащині та яких форм та трансформацій зазнали до наших днів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маслоу А. Психология бытия. – М.: Рефл.-бук; К.: Ваклер, 1997. – 620 с.
2. Сакральная педагогика сердца Памфила Юркевича. Хрестоматия научно-христианской педагогики (составление и введение Ильченко В.И.). – Луганск: ЛОТ, 2000. – 400 с.
3. Сковорода Г.С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К.: Наукова думка, 1983. – 544 с.
4. Струманський В.П. Проблеми всебічного розвитку людини в системі

- педагогічних поглядів Т.Г. Шевченка // Початкова школа. – 1995. – № 3. – С. 51-53.
5. Чижевський Д.І. Памфіл Юркевич // Основа. – 1993. – № 2. – С. 141-155.
Юрас І.І. Памфіл Юркевич: подробиці біографії // Філософська думка. – 1999. – № 4. – С. 119-138.
  6. Чижевський Д.І. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту й переднє слово проф. Леоніда Ушкалова. – Харків: Прапор, 2004. – 272 с.
  7. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: В 6 т. – К.: 1963-1964. – Т. 3. – 509 с.
  8. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: В 6 т. – К.: 1963-1964. – Т. 4. – 498 с.
  9. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: В 6 т. – К.: 1963-1964. – Т. 5. – 503 с.
  10. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: В 6 т. – К.: 1963-1964. – Т. 6. – 480 с.
  11. Юрас І.І. Памфіл Юркевич: подробиці біографії // Філософська думка. – 1999. – № 4. – С. 119-138.
  12. Юрас І.І. Педагогічна концепція Памфіла Даниловича Юркевича. – Київ: Правда Ярославичів, 1998. – 64 с.
  13. Юркевич П. Вибране. – К.: Абрис, 1993. – 432 с.